

פאולוס ואגריפס 'מגלחים' נזירים

כדי להקל על נזירים חסרי אמצעים לעמוד בהתחייבותם התפתחה בתקופת הבית תופעה חברתית-דתית של נותני חסות אמידים שהתנדבו לממן את קורבנותיהם של הנזירים העניים. במקורות הבית השני וספרות חז"ל כמה עדויות מאירות עיניים לאופן שבו תיפקד המוסד הזה.

זכרו של המנהג לנדוב למימון קורבנות הנזיר בא במשנה ב, א: 'הריני נזיר ועלי לגלח נזיר, ושמע חברו ואמר: ואני, ועלי לגלח נזיר – אם היו פקחים מגלחים זה את זה, ואם לאו, מגלחים נזירים אחרים'.⁷ כמו במשניות שנידונו בפסקה הקודמת, דומה שגם כאן עצם הדיון ההלכתי הוא תוצר של העיון הבית מדרשי, ברם הצירוף של נדר הנזירות עם הנדר 'לגלח נזיר', כלומר לממן את קורבנותיו, מבוסס על הריאליה של תקופת הבית. מן הראוי עוד לשים לב כי במובלע המשנה יוצרת שוויון בין הנזיר לבין נותן החסות, ובוה מביעה את עמדתה ששניהם, הנזיר והמממן, שותפים שווים במעשה החסידות של הנזירות. על מהותה של שותפות זו בעיני בני תקופת הבית השני נוכל ללמוד מן הסיפור הבא שבמעשי השליחים.

ויהי כבואנו ירושלים ויקבלו אותנו האחים בשמחה: וממחרת היום נכנס פולוס עמנו אל-יעקב ויבאו שמה כל-הזקנים: וישאל להם לשלום ויספר אחת לאחת את אשר עשה האלהים לגוים בשרותו: וישמעו ויהללו את-האלהים ויאמרו אליו הנך רואה אחינו כמה רבוא יהודים באו להאמין וכלם מקנאים לתורה: והם שמעו עליך לאמר תלמד את-כל-היהודים אשר בקרב הגוים לסור מאחרי משה באמרו שאינם חייבים למול את-בניהם ולא ללכת בחקות התורה: ועתה מה-לעשות הנה יאסף הקהל כי ישמעו כי-באת: לכן אשר נאמר אליך אותו עשה: הנה ארבעה אנשים אתנו אשר נדר [נזירות] עליהם ואתה קח אותם והיטהר איתם (ἀγνίσθητι σὺν αὐτοῖς) והוצא עליהם את-הוצאת התגלחת וידעו כלם כי-שמע שוא שמעו עליך וגם-אתה הולך בחקות התורה: ועל-דבר המאמינים מן-הגוים כתבנו וגזרנו אשר יישמרו מזבחי אלילים ומן-הדם ומבשר הנחנק ומן-הזנות: [וממחרת] ויקח פולוס את-האנשים וייטהר איתם (αὐτοῖς ἀγνίσθεις) [ו] בא אל-המקדש ויגד כי-מלאו ימי טהרתם (τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀγνισμού) עד כי הוקרב קרבן כל-אחד מהם: ויהי כמלאת

⁷ אפשטיין (מחקרים, ב, עמ' 52-53) הראה ש'לגלח נזיר' הוא 'טרמין' ישן נושן מזמן הבית, וכבר תורגם ליונית בחשמונאים, אצל יוספוס ובאוונגליון'. פירושו של הטרמין הזה הוא 'להביא קורבנות נזיר' ויסודו במדרש שפירש את הפסוק (במדבר ו, יח) 'וגלח הנזיר פתח אוהל מועד' – שיביא קורבנותיו. וראו עוד להלן ליד הערה 12.

שבעת הימים והיהודים אשר מאסיא ראו אתו במקדש ויעוררו את כל ההמון
וישלחו ידם בו.⁸

הסיפור המובא כאן מאיר עיניים מכמה היבטים. תחילה, הוא מלמד על הפופולריות של הנזירות בשלהי ימי הבית. הקהילה הנוצרית הירושלמית הייתה בוודאי קטנה באופן יחסי, ובכל זאת היו בה באותה השעה לפחות ארבעה נזירים.⁹ זאת ועוד, ברור מן הסיפור שבתפיסתם הדתית של בני התקופה, קבלת נזירות נחשבה למעשה חסידות, ולא סתם מעשה חסידות אלא כזה המבטא את דבקו של החסיד בקיום המצוות. שהרי הרעיון מאחורי העצה שניתנה לפאולוס לממן את קורבנותיהם של ארבעת הנזירים היה להפריך את השמועות שהוא מזלזל בקיום המצוות המעשיות. ההזדהות הפומבית עם הנזירים במימון קורבנותיהם עשויה לממש את המטרה הזו מפני שחסידותם של הנזירים מייצגת את האידיאל של דקות באל ובמצוות התורה. מן הראוי להדגיש שתפיסה חיובית כל כך של הנזירות הייתה לא רק נחלת הקהילה הנוצרית הירושלמית, אלא בוודאי גם של ציבור היהודים בכלל, הרי הם אלו שצריכים להשתכנע שפאולוס גם הוא צדיק ונאמן לתורת משה. כמו במשנה שנידונה למעלה, גם מן הסיפור הזה עולה התפיסה שהפטרון המממן את קורבנות הנזירים נעשה שותף לנזיר עצמו, וכל האיכויות הדתיות המיוחסות לנזיר מיוחסות גם לו. כאן צריך לשים לב שהמעשה לא נעשה בחדרי חדרים ואין מדובר כאן במתן בסתה. מימון קורבנות הנזירים על ידי פאולוס נעשה בפומבי; הוא נטהר עמם ועלה אתם למקדש והודיע בשמם שמלאו ימי נזירותם והם באים להקריב את קורבנותיהם. בנוסף לזכות המצווה הנזקפת לזכותו של הפטרון, פאולוס הפיק תועלת חברתית חשובה ממעשה התרומה שלו; זו מעידה לא רק על חסידותו, אבל גם על יכולותיו הכלכליות. לנקודה זו נשוב עוד בדיוננו במקור הבא.

מן ההיבט של הנהגים ההלכתיים, הסיפור הזה מתיישב יפה עם המסקנות שעלו לעיל בפרק הראשון, בדיון על 'סתם נזירות'. טענו שם שמתוך המקורות התנאיים עולה כי המסורת ההלכתית הקדומה הייתה שאורכה של הנזירות, הן בנזירות קצובה הן בנזירות 'סתם', אינה אלא הזמן המינימלי לקיום חובות הנדר: הזמן שקצב הנזיר במקרה של נזירות קצובה, או שלושים יום במקרה של 'נזירות סתם'. אך הנזירות ממשיכה ואינה נגמרת עד שהנזיר מחליט לסיים אותה בגילוח והבאת הקורבנות. מסורת הלכתית זו יש בה כדי לשפוך אור הן על המעשה המסוים של פאולוס

8 מעשי השליחים כא 17-27.

9 אפשר שהיו בקהילה עוד נזירים נוספים, אלא שארבעה אלו כבר מילאו את ימי נזירותם והיו ראויים להקריב את קורבנות סיום הנזירות.

וארבעת הנזירים שאנו דנים בו כאן, והן על הנוהג 'לגלח נזיר' בכלל. מפרשי הברית החדשה התלבטו בשאלה כיצד זה אירע שבדיוק ביום של פאולוס לירושלים היו שם ארבעה נזירים שתקופת נזירותם הסתיימה ביום אחד והיו זקוקים לנדיב שיממן את קורבנותיהם.¹⁰ למעשה, לפי ההלכה שנהגה בתקופת הבית התשובה

10 בשלושה מקומות בפסוקים 24 ו-26 משתמש המחבר בצורות של הפועל ἀγνίζω המתורגם כאן בשורש 'טהר'. מדוע היו צריכים פאולוס והנזירים להיטהר? כמה ממפרשי הברית החדשה הציעו שהנזירים הללו נטמאו בטומאת מת ולפיכך נדרשו (כאמור במדבר ו, ט-יב) להיטהר מטומאתם במשך שבעה ימים, לגלח את שערם ולהביא 'קרבן טומאה'. (בילרבק, מעשי השליחים, ב, עמ' 575-579 ואחריו ברוס, מעשי השליחים, עמ' 430-431 ופיצמייר, מעשי השליחים, עמ' 633-634, ולאחרונה צ'פי, נזירים, עמ' 169. וראו את סקירתו המפורטת של צ'פי, שם, עמ' 165-168). פאולוס עצמו, כך לפי אותם המפרשים, נזקק לטוהרה מפני שבא מחוץ לארץ והיה טמא בטומאת ארץ העמים. מהלך הדברים, לפי הפירוש הזה, היה אפוא כזה: בעקבות עצת הזקנים התחילו למחרת פאולוס והנזירים את תהליך הטהרה ובתוך כך נכנסו למקדש כדי להודיע שבתוך שבעה ימים יביאו את קורבנות הנזירות שלהם. בתום אותם שבעה הימים, לכששבו למקדש כדי להקריב את הקורבנות, התנפל ההמון על פאולוס וישלחו ידם בו'. ברם, הפירוש הזה איננו אפשרי מכמה סיבות ענייניות וספרותיות. ראשית, מן ההיבט הענייני: נוהג הנדיבים 'לגלח נזיר' היה רק בנוגע לקורבן הסיום של נזירים טהורים שסיימו את תקופת נזירותם – 'תגלחת הטהרה'. כאמור בפנים הרעיון מאחורי הנוהג הזה היה לאפשר לאותם נדיבים להיות שותפים לנזירים בקדושת נזירותם ולזכות גם הם בתהליך לנזירות ממשית בתרומתם הכספית. כל זה אינו רלוונטי במקרה של 'תגלחת טומאה', הרי הנזיר צריך לגלח את שעריו ולהתחיל את תקופת נזירותו מחדש. אין אפוא שום סיבה להניח שזקני הקהילה הירושלמית יציעו לפאולוס לתרום למימון קורבנות הטומאה של הנזירים כשמטרתם הייתה להראות את חסידותו ולהכחיש את השמועות שהוא מסית שלא לנהוג לפי המצוות. שנית, אם הנזירים ופאולוס עצמו היו טמאים בטומאת שבעה כיצד זה מיד ביום למחרת באו אל המקדש? וכי נכנסו אל המקדש טמאים?! זאת ועוד: לשם מה בכלל באו פאולוס והנזירים למקדש? היכן שמענו כי מי שעתיד להקריב קורבן בעוד שבוע ימים נזקק לבוא למקדש להודיע שבעוד שבוע ימים יביא את קורבנותיו? כאן המקום להבהיר שני עניינים:

1. ההנחה הפרשנית שהסיפור מדבר על טומאה חמורה של שבעה ימים נובעת מן האמור בפסוק כז: 'זיהי כמלאת שבעת הימים' וכו', שהתפרש למפרשים כ'לסוף שבעת ימי הטהרה', וביום הזה חזרו פאולוס והנזירים למקדש להקריב את קורבנותיהם. ברם, יש להודות שהדבר לא נאמר בפירוש: לא כתוב בפסוק 'כמלאת שבעת ימי הטהרה' אלא רק 'כמלאת שבעת הימים' שיכולים להתפרש גם כשבעה ימים סתם, כלומר לאחר שבוע מן האירוע הקודם.
2. הביטוי 'כי מלאו ימי טהרתם' שבפסוק כז איננו מתייחס לשבעת ימי הטהרה מן הטומאה אלא לימי הנזירות עצמם, כלומר שתקופת הנזירות הושלמה. כפי שהראה האנכן (מעשי השליחים, עמ' 610, הע' 3 ובעמ' 611. גם בעניין זה ראו את סקירתו של צ'פי, נזירים, עמ' 170), לוקאס מושפע כאן מתרגום השבעים לפרשת הנזיר במדבר ו, שבכמה מקומות מתאר את נדר הנזירות כנדר טוהרה, תוך שהוא משתמש בצורות מגוונות מאותו הפועל המשמש את לוקאס בקטע שלנו – ἀγνίζω. הדוגמה הבולטת ביותר היא התרגום למילים (במדבר ו, ה) 'כל ימי נדר נזרו' – τῆς εὐχῆς τοῦ ἀγνισμοῦ (= נדר טהרתו), וכן בפסוק כא 'כן יעשה על תורת נדרו' – κατὰ νόμον ἀγνείας (על פי תורת הטהרה).

פשוטה. אין צורך להניח שהנזירים הללו נדרו ביום אחד לתקופה זזה, או שהנדר שלהם הסתיים באותו היום. כל אחד נדר בזמנו ונדריהם התמלאו בזמנים שונים, ובכל זאת הנזירות עצמה לא הסתיימה עד שנמצא להם המממן שיתרום עבור הוצאות הקורבנות שלהם. אין צורך אפוא לחשוב שהקשר בין הנזיר ובין הנדיב שמימן את קורבנותיו נעשה מראש – בזמן הנדר; נזירים היו יכולים לנדור לתקופה קצובה או לנדור 'סתם' בלא להבטיח מראש את מימון הקורבנות. הם פשוט חיכו אחר סיום תקופת הנדר ולא גילחו את ראשם (ולא סיימו את נזירותם) עד שהודמן להם הנדיב שביקש להשתתף אתם במצוות הנזירות והציע את תרומתו לקניית הקורבנות.

עדותו של לוקאס על פאולוס וארבעת הנזירים מתקשרת היטב לסיפור בעל מאפיינים דומים המובא על ידי יוספוס בקדמוניות היהודים. יוספוס מספר כי לאחר שקלאודיוס הרחיב את ממלכתו של אגריפס ומינה אותו למלך גם על יהודה (שנת 42/41 לספירה):

אגריפס, כמסתבר במי שעולה לקראת מזל טוב יותר, חזר (לארצו) בחיפזון. וכשבא לירושלים הקריב קרבנות תודה בלי להחסיר דבר לפי החוק. לפיכך ציווה לגלח נזירים רבים מאוד (διὸ καὶ ναζιραίων ξυραῖσθαι διέταξε) (μάλα συχνούς) ותלה בתוך עזרת הקודש מעל ללשכה את שרשרת הזהב שניתנה לו על ידי גאיוס כמשקל שרשרת הברזל שבה נאסרו ידי המלך, להיות למזכרת לגורלו הנזעם ועדות לשינוי לטובה, ולמען תהיה דוגמה לכך, שעשוי (אדם) לפעמים לרדת פלאים ואלוהים מקים את הנופל.¹¹

מעשה, אפשר לדעתי להציע קריאה פשוטה ורצופה לאפיזודה שבמעשי השליחים. למחרת פגישתו עם יעקב וזקני הקהילה ובהתאם לעצתם, לקח פאולוס עמו את ארבעת הנזירים שסיימו את תקופת נזירותם בטוהרה, אל המקדש. בדרכם, וככל מי שעומד להיכנס אל המקדש, נטהרו (בטבילה רגילה במקווה טוהרה), ובהיכנסם אל המקדש הודיע פאולוס כי בא עם הנזירים שמלאו ימי נזירותם (טוהרתם) כדי להקריב את קורבנות סיום הנזירות שלהם. אין שום סיבה לחשוב שלא כך קרה; כלומר, קורבנותיהם של הנזירים שפאולוס תרם אכן הוקרבו בו ביום. בפסוק כז מתחילה אפיזודה חדשה שאירעה שבוע לאחר האפיזודה הקודמת. פאולוס שוב נראה במקדש, והפעם (בניגוד לפעם הקודמת) היהודים מאסיה שראו אותו במקדש עוררו את ההמון לשלוח את ידם בו.

מורי פרופ' דניאל בויארין העלה בפני הצעה אפשרית נוספת לפירוש עניין הטוהרה שבסיפור. כמצוין לעיל בהערה 7, אפשרטיין הראה שברקע היוונית של מעשי השליחים עומד טרמין עברי עתיק לגלח נזיר' שמשמעו להביא את קורבנות הנזירים. טרמין זה משמש במשנה בכמה מקומות ובצדו גם הטרמין 'תגלחת הטוהרה' המסמן את טקס הבאת הקורבנות של סיום הנזירות בניגוד לתגלחת הטומאה' שהוא טקס הבאת הקורבנות של נזיר שנטמא בתוך ימי נזירותו. אפשר אפוא שהטוהרה המוזכרת בפסוק כד יחד עם הוצאות הגילוח, אינה אלא שיבוש של הטרמין העברי 'תגלחת הטוהרה'. בין כך ובין כך, אין שום סיבה להבין שפאולוס או הנזירים היו טמאים בטומאה חמורה – טומאת שבעה. יוספוס, קדמוניות, יט 293-294, מהד' שליט, עמ' 344.

את המילים היווניות $\xi\upsilon\rho\alpha\sigma\theta\alpha\iota\ \delta\iota\epsilon\tau\alpha\chi\epsilon$ תרגמתי כאן 'ציווה לגלח' בעקבות י"נ אפשטיין, שהראה כי הן המילים העבריות העומדות ברקע היוונית וכי 'לגלח נזיר' הוא טרמין עתיק שמשמעו להביא את קורבנותיו של הנזיר.¹² אגריפס ציווה אפוא לממן את קורבנותיהם של נזירים רבים ותרם את שרשרת הזהב למקדש כאות תודה על מזלו הטוב. גם הסיפור הזה מעשיר את ידיעותינו על תופעת הנזירות כתופעה דתית-חברתית. ראשית לכול, אנחנו למדים שהנזירות הייתה פופולרית ונפוצה; שאם לא כן כיצד מצא אגריפס 'הרבה נזירים' כדי לממן את קורבנותיהם? זאת ועוד, תקופת הנדר של כל הנזירים הללו בוודאי לא הסתיימה בדיוק באותו היום, ומכאן אנחנו למדים שהנזירים הללו שסיימו את תקופת נזירותם חיכו להזדמנות שיבוא נותן חסות עשיר ויממן את הוצאות הקורבנות שלהם. כאמור, הנוהג הזה מתיישב יפה עם השערתו שהמסורת ההלכתית שנהגה בתקופת הבית הייתה שהנזירות ממשיכה גם אחרי שהתמלאה תקופת הנדר עד שהנזיר מגלח ומביא את קורבנותיו. ובעיקר, אנחנו יכולים להסיק מכאן, שממש כשם שהנזירות הייתה תופעה פופולרית, כך גם הנוהג 'לגלח נזיר' – לתרום למימון הקורבנות. נוהג זה הוא שמלכתחילה אפשר לנזירים לנדור את נדרם אף שלא השיגה ידם לרכוש את הקורבנות, מפני שיכלו לסמוך על כך שבבוא היום ימצא הנדיב שיממן אותם.

כמו בסיפור על תרומתו של פאולוס לגילוח הנזירים, גם בסיפור הזה לנדיבותו של אגריפס היה בנוסף להיבט הדתי גם היבט פוליטי. אגריפס, המלך החדש, צריך להוכיח את חסידותו ונאמנותו לאלוהי ישראל, למקדש וליהודים. מימון הוצאות הקורבנות של 'נזירים רבים מאוד' היה בוודאי מעשה רב רושם, וזה מוכח מעצם העובדה שיוספוס הכיר את הסיפור וכלל אותו בספרו. יש כמובן גם הבדל בין שני הסיפורים: פאולוס מגלח ארבעה נזירים ואגריפס לעומתו מגלח 'נזירים רבים מאוד'. גודל התרומה מלמד גם על יכולותיו הכלכליות וגם על מעמדו של הנדיב ועושה להם פומבי: המלך העשיר מצווה לגלח הרבה נזירים, ואילו פאולוס נאלץ להסתפק בגילוחם של ארבעה בלבד. בצד השותפות לשם שמים בין הנזירים לבין תומכיהם, הנוהג לגלח נזירים היה גם מוסד חברתי שיצר סימביוזה רבת פנים ששני הצדדים נהנו ממנה; הנזירים אמנם נזקקו לפטרוניים כדי שיממנו את קורבנותיהם, אבל באותו הזמן הם גם סיפקו לפטרוניים הללו את ההזדמנות לפרסם ברבים את צדיקותם מצד אחד ואת יכולתם הכלכלית והשפעתם מן הצד השני.

¹² אפשטיין מחקרים, ב, עמ' 15-16. וראו לעיל הערה 7.